

**TÜRK DİN SOSYOLOJİSİNİN TEMEL SORUNLARI
SEMPOZYUMU**

[11-13 HAZİRAN 2004]

ÇORUM

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
ÇORUM İLAHİYAT FAKÜLTESİ**

GAZİ ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 7

BİLİMSEL TOPLANTILARI NO: 2

Tertip Heyeti

Doç. Dr. Fazlı ARABACI

Yard. Doç. Dr. İsmet ALTIKARDEŞ

ISBN 975-507-104-1

Sekreteryaya

Ar. Gör. Sefer YAVUZ

Ar. Gör. Adem KORUKCU

Dizgi

Yard.. Doç. Dr. H. İbrahim ŞİMŞEK

Arş. Gör. Sefer YAVUZ

Hazırlık Çalışmaları

Arş. Gör. Sefer YAVUZ

Arş. Gör. Adem KORUKÇU

Arş. Gör. Aygün AKYOL

Arş. Gör. Aytekin ÖZEL

Arş. Gör. Halil KAYIKÇI

Baskı Yeri ve Tarih

Lider Matbaası, Çorum, 2005

Tel: 0364 2123146

Yayımlanan tebliğlerin bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Tebliğler yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen ya da tamamen bir başka yerde yayımlanamaz veya elektronik ortama aktarılamaz.

İsteme Adresi:

Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi, 19100 Mimar Sinan/Çorum

Tel: 0364 2346358

Fax: 0364 2346357

Web: <http://www.corilaf.gazi.edu.tr>

DİN SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN BEKTAŞILIK ARAŞTIRMALARINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Yrd. Doç. Dr. A.Yılmaz Soyzer*

BEKTAŞİLİĞİN İNCELENMESİ

1-Konunun Tanımlanıp Sınırlandırılması

Bektaşilik araştırmalarına ilk kez başlarken, Alevi, Bektaşî, Alevi-Bektaşî, Çelebiler kolu, Babagan kolu, Ocakzade, Kızılbaş, Tahtacı, Çepni gibi kavramların çok iyi öğrenilmesi gerekmektedir. Özellikle, bazı Alevi aydınlar tarafından bir üst kimlik olarak sunulan "Alevi-Bektaşî" ve "heterodoks"¹ kavramlarının, genel anlamıyla doğru olmakla birlikte, özelde, küçük grupları incelerken yanıltıcı olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır.

Alevi-Bektaşî kavramı cumhuriyet dönemi için bir anlam ifade etmekle birlikte, Osmanlı dönemi için anlamsızdır. Alevi-Bektaşî kavramı Bektaşîlerin Çelebiler kolu², Ocakzadeler, Tahtacılar gibi, ibadethanelerini "cem evi" isimlendirmesiyle ifade eden gruplar için kullanılabilecekken, ibadethanelerini "dergah" ya da tekke olarak ifade eden Babagan kolu için kullanılamaz. İbadethanenin isimlendirilmesi, geleneğin kırılma noktalarından biridir.

Heterodoks kavramı ise, kendilerini Alevi-Bektaşî geleneğinde kabul eden "Ocakzadeler" ve "Tahtacılar" gibi bazı grupların, özellikle de aydınları arasında bir kendini ifade biçimi olarak yer bulabilmektedir. Ancak "Bektaşîler" özellikle de "Babagan Bektaşîleri" kendilerini heterodoks olarak nitelendirmekten şiddetle kaçınmakta ve "Asıl Ortodoks= ehli sünnet biziz, bizim her yaptığımız ya ayete ya hadise dayanır" demektedirler. Bu bizim tarafımızdan da gözlemlenmiştir. Bektaşîliğin Kur'anla ilişkisi diğer tasavvufi ekollerin ilişkileri kadar derinliklidir.

Güncel Bektaşîlik araştırmalarına başlarken dikkat edilmesi gereken ilk husus incelenecek olan din kaynaklı sosyal grubun tanımının iyi yapılması ve

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Darien C. DeBolt, George Gemistos Plethon on God: Heterodoxy in Defense of Orthodoxy, <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Medi/MediDebo.htm>

² Soyzer, Yılmaz, *Sosyolojik Açıda Alevi Bektaşî Geleneği*, Seyran Yayınları, İstanbul, 1996

sınırlarının iyi çizilmesidir. Bir Bektaşî kolunun bir arada toplu olarak yaşadıkları köy ve mahallelerin incelendiği monografilerde bu husus kısmen kolaydır. Örnek olarak benim çalışmış bulunduğum Şanlıurfa'nın Kısas Beldesi'nde yoğunlaşmış bulunan Bektaşîlerin Çelebiler kolu, ve Ege bölgesiyle Trakya'nın muhtelif yerlerinde toplu olarak yaşayan Babagan kolunu incelemek sosyolog için rahatlıklar sunmaktadır. Ancak bu alan araştırmalarının bir veya birkaçından yola çıkarak Alevi-Bektaşî geleneği hakkında genellemeler yapmak doğru değildir. Bunun yerine, sırf Bektaşî tarikati çerçevesinde incelenecek olanlar bile "Çelebi Bektaşîler", "Babagan Bektaşîler", "Bedreddinî Bektaşîler", "Amucalar", "Babaî Bektaşîler", "Akyazılılar", "Ali Koçlular" olarak incelenmelidir.³ "Ocakzadeler", "Çepniler", "Tahtacılar" gibi kendilerini Alevi-Bektaşî geleneği olarak ifade etmekte olan yapılanmalar ise yine tek tek kendi yapıları içerisinde ele alınmalıdır.

2-Aynı literatür ve kavramları kullanarak anlaşma ihtiyacı

Alevi-Bektaşî geleneğini çalışmakta olanların önemli bir kısmı ne Türkiye'de ilahiyat ne de Batılı ülkelerde "teoloji" öğrenimi görmüşlerdir. Bir inanç grubunun kendisini dinî düzlemde ifade edebileceği kavramlara yabancıdırlar. Hatta bunlardan bir kısmı en az din kadar sıkı bir inanç geleneği olan "Marksist gelenek"ten geldiklerinden bu Marksist geleneğin kavramlarını "Alevi-Bektaşî" geleneğinde aramakta, bazı zorlamalarla da buldukları zannına kapılmaktadırlar.⁴ Alevi aydınlarla yapılan mülakatlarda, Mesela bir din adamı ve inanç isyancısı olan Şeyh Bedreddin, işçi-köylü ayaklanmasının önderi bir sosyalist kahraman halinde, bir iktidar mücadelesi olan Yavuz-Şah İsmail çekişmesi ise Türklükle, Arap inancının mücadelesi olarak sunulabildiği gözlemlenmiştir.

Dini kavramlara, özellikle de Yunus, Mevlana gibi mutasavvıfların "Dinli insan, ya da gönlü Allahla dolu insan merkezli evren" anlayışını, Batının "hümanizmi" zannedebilmektedirler. Hümanist Yunus veya Mevlana demenin, "Mutezilî Descartes" demekle eş yanlılıkta olduğunun farkında değillerdir.

³ Refik Erğin, Amucalarda Muharrem Matemî ve Aşure, <http://www.alewiten.com/amucalardamuharrem.htm>

⁴ Necdet Subaşı, Türk Modernleşmesi ve Alevilik, <http://www.alewiten.com/turkmodernlesmesi.htm>

3-Tarihi bağlantıların ihmali

İncelenen Alevi Bektaşî grupların, Bektaşilik ve Bektaşî tarikatine icazetnamelerini onaylatan bazı Ocaklar –Mesela Dede Garkın Ocağı- dışında kalanların tarihi geri planlarına ulaşmak neredeyse mümkün değildir. Ancak, Ocakzadelerin elinde bulunan, çoğu da 19. yüzyıla ait olan bu icazetnamelere dayanarak bazı çalışmalar yapılabilir.

Tarihi arkaplanı rahatlıkla ortaya konulabilecek tek “Alevi-Bektaşî” geleneği içerisindeki yapı Bektaşiliktir. Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönem ve sonrasına ait çalışmalar ise Ahmet Yaşar Ocak ve Saffet Sarıkaya gibi birkaç uzmanın çalışmalarıyla sınırlıdır. Bu, “Bektaşiliğin Erken Dönemi” denilebilecek dönemle ilgili belgeler de son derece sınırlıdır.

Bektaşilikle ilgili tarihi belgelerin en bol olduğu dönem 18. yüzyıl sonlarından 1925'e kadar devam eden ve tarikatın yasaklı olduğu dönemdir. Bu dönemle ilgili yüzlerce Osmanlı Arşiv belgesi mevcuttur. Özellikle de Osmanlı Arşivinde bulunan Maliyeden Müdevver 9771 nolu defter tam bir hazindir. Bu defter 1826 yılına aittir ve kapatılan Bektaşî Tekkelerinin müsadere edilen eşyalarını içermektedir. Tarifimizden yıllardır bu belgeler okunmakta ve üzerinde çalışılmaktadır. Osmanlı Arşivinden araştırma izni almak kolay, çalışma ortamı ise rahattır. Ancak, bizler gibi taşrada görevli akademisyenler ancak birkaç ay İstanbul'da kalabilmekte, bu zaman zarfında ise buldukları belgelerin fotokopilerini temin yoluna gitmektedirler. İşte esas sorun burada başlamaktadır. Çünkü Osmanlı Arşivi, bünyesindeki belgelerin fotokopisi için astronomik denilecek ücretler talep etmektedir. Bu ücretler çoğunlukla Batılı araştırmacıların gelir düzeyi göz önüne alınarak belirlenmektedir.

Bektaşilik çalışmalarında Cumhuriyet öncesi belge ve bilgilere ulaşıldığında günümüzde bir üst kimlik halinde oluşma sürecinde bulunan “Alevilik” kavramının Bektaşî ve Kızılbaş grupları ifade etmenin dışında kullanıldığı görülmektedir. Bektaşilikle ilgili arşiv belgeleri ve el yazması eserlerin hiç birinde “Alevî” tanımlanmırsa rastlanmamıştır. Bu kavram o dönemde Hz. Ali'nin soyundan gelenleri, yani seyyid ve şerifleri belirtmek için kullanılmaktadır. Alevi ifadesinin, kavram temelinde geçmiş dönemlerdeki uzantılarını aramak araştırmacıyı yanıltacak ve ona zaman kaybettirecektir.

Bektaşilikle ilgili tarihi belgelerin en önemli türlerinden biri de kütüphanelerimizde bulunan Bektaşilikle ilgili el yazmalarıdır. Bunların ilk ve en büyük hacimdeki grubunu dîvânlar oluşturmaktadır. Divanlar, Bektaşiliği anlamak bakımından sosyologa önemli malzeme vermekle beraber, şiirlerin ifade biçimlerinin çoğu zaman kapalı, muğlak ve teşbihlerle

dolu olması yüzünden sosyolog-edebiyatçı ortak çalışmasını zorunlu kılmaktadır.

Bektaşilikle ilgili el yazması malzeme divanlardan ibaret değildir. Muhtelif kütüphanelerimizde Bektaşi düşünce ve ritüellerine dair eserler bulunmaktadır. Örnek olarak verirse Bursa'da Bir Rifâî şeyhi, 1214/1779 miladide Bektaşilerce yapıldığı anlaşılan ayin ve erkanı notlar halinde kaydetmiştir. Bir Halveti şeyhi de bu notları tekrar kaleme alıp Risale-i Lahutiye⁵ ismiyle bir yazma eser haline getirmiştir. Bu eser 25 şevval 1284/ 2 şubat 1868 tarihini taşımaktadır ve Süleymaniye kütüphanesindedir. Eser Bektaşi erkanının tamamını vermenin yanı sıra, yüzün üzerinde tercüman, gülbeng, tekbir ve duayı bize kadar aktarmaktadır. Aynı zamanda Bektaşi dervişinin itikad eğitimini de vermektedir. Osmanlı Devleti döneminde çift tarikatli şeyhler mevcuttur ve yaygındır. Mesela 18. yüzyılın ünlü Bektaşi şeyhi Haşim Baba da aynı zamanda Celvetîdir.

Bu dönemlerden günümüze intikal eden Bektaşi düşüncesine dair en önemli eser ise Giritli Ali Resmî Baba'nın "Uyûn-i Hidaye"sidir. Bu eser nesir/düzyazıdır ve Bektaşi tarikatinin inanç esaslarını anlatmaktadır. Eserin temel iki konusu "ehl-i beyt" düşüncesi ve "vahdet-i vücud" anlayışıdır.

Bu eserlere benzer onlarca yazma kitap kütüphanelerde mevcuttur.

Bir önemli tarihî sorun ise Bektaşilik-Hurufilik ilişkisinin derecesi olarak karşımızda durmaktadır. Gerek Osmanlı dönemi Bektaşilerince tutulan el yazması notlarda, gerekse Fazlullah Huruffî'nin Cavidan'ının "Dürr-i Yetim" ismiyle yapılan tercümelerine düşülen notlarda bu ilişki açıkça görülmektedir. Bektaşilik araştırmacısının bu tür eserlere müracaatı şarttır.

Bu el yazması eserleri incelemek de kendi içerisinde bir takım problemler taşımaktadır. Bektaşiler, tercüman, gülbeng ve dualarında bol miktarda Kuran ayetleri kullanmaktadırlar. Ancak bu tercümanlardaki cümleler araştırmacıyı şaşırtabilmektedir. Mesela aynı tercümada üç farklı ayet yeni bir ayet haline getirilerek kullanılmış olabilmektedir:

Tekbîr-i elf-lâmend

(Kuran 48/18) Lekad radiyallahu ani'l-mü'minîne iz yubayiûneke tahta's-şecereti "48/27fe-alime mâ (lem ta'lemû feceale min dûni zâlike) 6fethen

⁵ Sırrı Rifâî (Şeyh), Bedreddinü'l-Halvetî (Şeyh), (yazma) *Bektaşilik Hakkında Risâle*, [Risâle-i Lâhutiye], Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Bölümü, nu:1243, istinsah tarihi: Bursa, h.1284

⁶ ayetin içerisinde yer alan parantez içindeki kısım ayet değildir. Kuranda bu kısmın yerinde şu cümlecik vardır "fi kulûbihim feensele's-sekînete aleyhim ve aşâbehüm= Çünkü onların kalplerinden geçen şeyleri biliyordu. Böylece Allah, onlara bir iç huzuru bağışladı"

karîba=[Ey Muhammed] o ağacın altında sana bağlılığını bildiren mü'minlerden Allah râzî olmuştu. 48/27 "Allah sizin bilmediklerinizi bilir. Ve yakında gerçekleşecek bir zafer[in müjdesi] ile onları ödüllendirdi."

61/13 "Nasrun minallahi ve fethün karib ve beşşirü'l-mü'minîne = Allah katından bir yardım ve yakın bir zafer vardır inananlara müjde ver" yâ Muhammed yâ Ali ber cemai Muhammed kemâl-i Şah Hüseyin râ salavât. (İBŞBAK-OE-1019/17.a)

4-Bektaşî Dergahlarındaki faaliyetler

İstanbul'daki eski Bektaşî dergahlarından üçü restore edilerek faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Bu dergahlar, gerek yapısal özellikleri gerekse hazirelerindeki mezar taşları bakımından Bektaşîliğin tarihsel boyutunu ortaya koyma bakımından önemli materyale sahiptirler. Ancak günümüz Bektaşîliğini araştırma bakımından yanıltıcı olurlar. Şahkulusultan dergahı bugün aynı isimle "cemevi" olarak faaliyet göstermektedir. 1826'da kapatıldıktan sonra, kısa zamanda Osmanlı Bürokrasisinin de göz yumup desteklemesiyle tekrar faaliyete geçen dergah "İstanbul Bektaşîliği" denilen ve klasik Osmanlı kültürünü devam ettiren bir yer olmuştur. Mesela buradaki ayin-i cemlerde ud, ney, tanbur gibi klasik Türk sazları kullanılmaktaydı.

Eryekbaba Dergahı, Kazhçeşmededir. Bu dergah ta tıpkı Şahkulusultan dergahı gibi Osmanlının son döneminde faaliyet gösteren Bektaşî dergahlarındandır. Haziresi, Şahkulusultan dergahının haziresi kadar kıymetlidir. Bugün Eriklibaba Kültür Derneği Cemevi olarak faaliyet göstermektedir.

Bu dergahta bugün yeni ismiyle cemevinde faaliyet gösteren kişiler ise "dedegân" ya da "ocakzâde" olarak isimlendirdiğimiz, Osmanlı Arşiv belgelerinin "Kızılbaş" olarak nitelendirdiği gruplara mensup kişilerdir. Bu iki dergahta icra olunan ayin-i cemler ise Bektaşîliğin ne "Çelebiler kolu"na ne de "Babagan kolu"na aittir. Buralarda "dedegan samahu" yapılmaktadır. Her iki dergahın hazirelerindeki mezarların silsile olarak varisi bulunan Bektaşîliğin "Babagan kolu" bu faaliyetlere katılmamaktadır.

Restore edilmiş bulunan üçüncü Bektaşî dergahı ise, Edirnekapı'daki Emin Baba dergahıdır. Burası İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından dış görünümü aslına uygun olarak restore edilmiştir. Ama iç kısım, özellikle de "meydan" odalara bölünmüş, böylece bina otantik özelliğini kaybetmiştir. Zaten herhangi bir grup burada ayin de yapmamaktadır.

Bunlardan başka, Bektaşî dergahlarından yalnızca Eyüp sırtlarındaki Karyagdı Ali Baba Dergahı harap halde varlığını sürdürmektedir. Diğer Bektaşî dergahları artık yoktur.

5. Osmanlı Döneminden kalan Bektaşi Mezarları ile ilgili sorunlar-

Bektaşiliğin tarihi boyutunun incelenebileceği en önemli yerler dergahların hazireleri ve mezarlıklardır. İstanbulda Şahkulusultan, Eryakbaba, Eminbaba ve Karyağdı Ali Baba, dergahlarının hazirelerinde birkaç yüz mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan başka Edirnekapı ve Karacaahmet gibi mezarlıklarda Bektaşilere ait bir hayli mezar taşı bulunmaktadır. Bektaşiliğin yasaklı döneminde bazı Camilerin haziresine de önemli miktarda Bektaşi defnedilmiştir.

Dergahlardaki taşları bulmak kolaydır ama özellikle bu camilerdeki mezar taşlarını bulmak çok zordur. Ancak Bütün İstanbul camilerinin tek tek taranmasıyla amaca ulaşılabilir. Biz en az üç dört yıl yaz tatillerimizi burad geçirerek ve "Babagan kolu" Bektaşilerinin de yardımıyla burada bulunan mezar taşlarının hemen hemen tamamını fotoğrafladık. Ancak Bursa, Edirne, Ege bölgesi gibi Bektaşilerin mevcut bulunduğu yerlerdeki mezar taşları, araştırılmayı beklemektedir.

6- "Babagan kolu" Bektaşilerinin "Nasipsiz ayin-i ceme alınmaz" anlayışı

Yukarıda faaliyet gösterdiği belirtilen cemevlerinde yapılan cemlere Alevi olsun olmasın herkes rahatlıkla katılabilmektedir. Bektaşiliğin "Çelebiler" kolu da yabancılara karşı temkinli davransa da, bilim adamlarına kolaylık göstermekte ve ceme almaktadır. Ancak, yukarıdaki dergahların silsile olarak devamı olan "babagan kolu" "Nasipsiz ayin-i Cem'e alınmaz" anlayışıyla, ayine kabul etmemektedir. Elimizdeki tarihi erkanname ve Bektaşi yazmaları sayesinde bu cemlerdeki uygulamaları, yüzyıl bazındaki farklılıklarıyla en ince teferruatına kadar bildiğimiz halde, aynı kuralı bize de uygulamaktadırlar. Yalnız Trakyada faaliyet gösteren bazı "babagan kolu"na mensup gruplar sıradan insanlara kavali olmakla birlikte bilim adamlarına kolaylık göstermekte ve ceme almaktadırlar.

SONUÇ

Ülkemizdeki Alevilik-Bektaşilik araştırmaları tarihi süreçleri ve dinî yapılanmaları dikkate alınarak ve genellemelerden kaçınılarak yapılmalıdır. Ele alınan "Bektaşi", "Amuca", "dedegan" gibi grup her ne ise kendi bağlam çerçevesinde ele alınmalıdır. Günümüzde kullanılıp yerleşmeye başlayan "Alevi" kavramının araştırmacılar için yanıltıcılığı daima göz önünde bulundurulmalıdır.

İncelenen gruplarda kendileriyle mülakat yapılan kişilerin, teoloji eğitimi yapmış bilim adamlarıyla aynı terminolojiyi kullanmadıkları, daha doğrusu

bilmedikleri unutulmamalıdır. Alan araştırmasına başlamadan önce, mutlaka tarihi boyut ve kavramlar öğrenilmelidir.

En kısa sürede ülkemizdeki Alevi-Bektaşî grupların bir coğrafi dağılım haritası çıkarılmalı, bunun için de kaynak temini yoluna gidilmelidir.